

Gérard Genette, Παλίμψηστα.
Η λογοτεχνία δεύτερου
βαθμού, μετάφραση από
τα γαλλικά: Βασίλης
Πατσογιάννης, επιμέλεια:
Μαρία Στεφανοπούλου - Λίζυ
Τσιριμώκου, εισαγωγή: Λίζυ
Τσιριμώκου, Μορφωτικό
Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης,
Αθήνα 2018, 534 σελ.

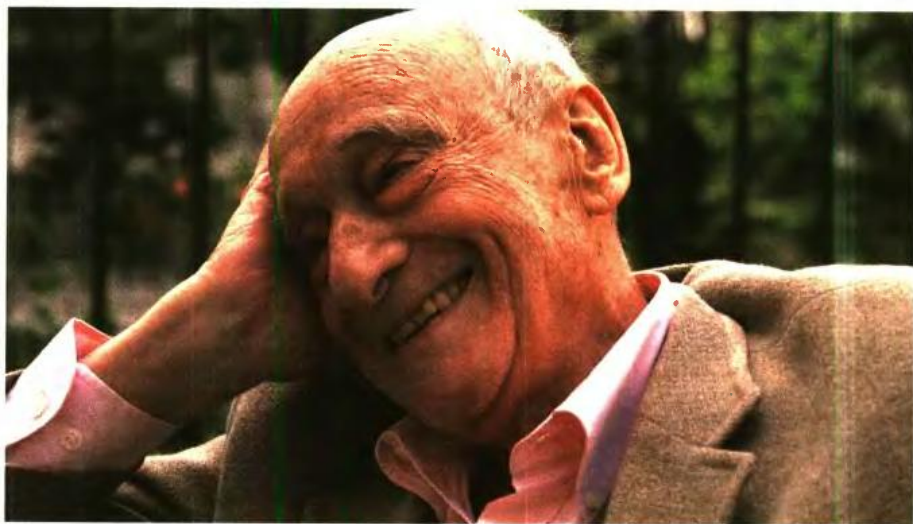
Η ποιητική ως ανοιχτό σύστημα

Από τη ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΑΡΙΝΟΥ-ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ

Κάθε κείμενο είναι ένα υπερκείμενο που ενοφθαλμίζεται (εμφανώς ή αφανώς) σ' ένα προηγούμενο κείμενο, που ονοματίζεται υπο-κείμενο (hypo-texte), το οποίο μιμείται (παστίς, γελοιολογία, χάλκευση) ή μετασχηματίζει (παρωδία, μεταμφίεση, μετάθεση) με παιγνιώδη, σατιρικό ή σοβαρό τρόπο αντίστοιχα. Ο καθηγητής γαλλικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, από τους σημαντικότερους συγχρόνους θεωρητικούς και κριτικούς της λογοτεχνίας αναζητεί τους τρόπους με τους οποίους ένα κείμενο συσχετίζεται (εμφανώς ή καλυμμένα) με ένα άλλο κείμενο. όχι και ανάγκη λογοτεχνικό. Ο θάνατος του Ζενέτ στις 11 Μαΐου 2018 στερεί τη φιλολογία από την οξυδερκή παρατηρητικότητα ενός αφοσιωμένου ανθρώπου. [TB]]

Ο Ζεράρ Ζενέτ (7 Ιουνίου 1930 - 11 Μαΐου 2018)¹ είναι γνωστός στο ελληνικό κοινό από τη μελέτη του "Discourse du récit. Essai de méthode", που περιλαμβάνόταν στο βιβλίο του *Figures III* (1972),² η οποία μεταφράστηκε και εκδόθηκε αυτόνομα στα αγγλικά, γνώρισε παγκόσμια αναγνώριση, προκάλεσε πλήθος συζητήσεων στην Ευρώπη και την Αμερική, συνέπεια των οποίων ήταν το *Nouveau discours du récit* (1983),³ στο οποίο ο Ζενέτ απαντούσε στις κριτικές που τον έγιναν (άλλοτε βελτιώνοντας, άλλοτε διορθώνοντας και άλλοτε επιμένοντας στις απόψεις του). Ακολούθησαν τα βιβλία *Mimologiques. Voyage en Cratylé*, 1976 και *Introduction à l'architexte*, 1979.⁴ Το 1982 κυκλοφόρησε το βιβλίο *Palimpsestes. La littérature au second degré*, τη μετάφραση του οποίου παρουσιάζουμε εδώ.

Πρόκειται για ένα βιβλίο που αναλαμβάνει να εξετάσει την ποιητική ως ανοιχτό σύστημα (ως μεταδιακειμενικότητα/trans textualité), δηλαδή ως τρόπο με τον οποίο ένα κείμενο συσχετίζεται (εμφανώς ή καλυμμένα) με ένα άλλο κείμενο, όχι και ανάγκη λογοτεχνικό. Ο Ζενέτ επισημαίνει 5 τύπους μεταδιακειμενικών σχέσεων, οι οποίες δεν είναι στεγανές αλλά έχουν αμοιβαίες επικοινωνίες και διασταυρώσεις: τη διακειμενικότητα/intertextualité (την πραγματική παρουσία ενός κειμένου σε ένα άλλο με τη μορφή παραθέματος, λογοκλοπής ή υπαινιγμού), την παρακειμενικότητα/paratextualité (ό,τι βρίσκεται εκτός κειμένου, σχετίζεται με την κειμενική μετάδοση και συγκροτεί τη σχέση κειμένου και αναγνώστη),

Ο Ζεράρ Ζενέτ (1930-2018).

τη μετακειμενικότητα/μετακειμενικότητα (την κριτική σχέση με την οποία συνδέεται ένα κείμενο με ένα άλλο για το οποίο κάνει λόγο χωρίς υποχρεωτικά να το παραθέτει, ενίοτε ούτε να το κατονομάζει), την αρχικειμενικότητα/architextualité (που ορίζει τις γενικές κατηγορίες στις οποίες ανήκει το κείμενο, όπως το γένος ή το είδος λόγου), και τέλος την υπερκειμενικότητα/hypertextualité που είναι και το κύριο θέμα του παρόντος βιβλίου. Κάθε κείμενο είναι ένα υπερκείμενο που ενοφθαλμίζεται (εμφανώς ή αφανώς) σ' ένα προηγούμενο κείμενο, που ονοματίζεται υπο-κείμενο (hypo-texte), το οποίο μιμείται (παστίς, γελοιολογία, χάλκευση) ή μετασχηματίζει (παρωδία, μεταμφίεση, μετάθεση) με παιγνιώδη, σατιρικό ή σοβαρό τρόπο αντίστοιχα. Το δεύτερο μισό του βιβλίου (κεφ. 40-80) είναι αφιερωμένο

στον σοβαρό μετασχηματισμό ή τη μετάθεση. Κάτω από τις γενικότερες ετικέτες του μορφικού ή θεματικού μετασχηματισμού μπορεί να μετρήσει κανείς περιπτώσεις μετατροπής από τη μια γλώσσα στην άλλη, από το ένα είδος στο άλλο, από το ένα μέσο στο άλλο, με αλλαγές στην έκταση, στην τροπικότητα, στην εστίαση, στην αιτιολόγηση της δράσης, στην αξιολόγηση των χαρακτήρων.

ΑΛΗΘΙΝΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

Δεν πρόκειται να επιμείνω στις λεπτομέρειες της ταξνομικής δεινότητας του Ζενέτ που έχει τηρουμένων των αναλογιών—δικαίως παρομοιαστεί με αυτήν του Λινναίου.⁵ Νομίζω ότι οι πίνακες των σελίδων 58 και 62 του βιβλίου, καθώς και ο παρατιθέμενος πίνακας των

μετασχηματισμών που συγκρότησα δίνουν μια συνοπτική ολιστική εικόνα των κατηγοριών και του ορισμού τους. Θα περιοριστώ σε μερικές μόνον γενικές παρατηρήσεις και αποτιμήσεις για το βιβλίο και τη μετάφρασή του:

1. Η κύρια πρόθεση του συγγραφέα είναι να δώσει ένα λεπτομερές διάγραμμα της ποιητικής της λογοτεχνίας δεύτερου βαθμού. Για τον σκοπό αυτό, και σύμφωνα με τη γνωστή πρακτική του, αφενός προτείνει μια λεπτομερή και ονκεκτική ταξινόμηση των υπερκειμενικών σχέσεων, αφετέρου αναλύει πλήθος λογοτεχνικών έργων που εκτείνονται από τον Όμηρο έως τον 20ό αιώνα (*Δόκτωρ Φάουστους*, Ουίλμο αλά και Γούντ Άλλεν), αλλά από τα οποία αναφέρονται διειδυματοληπτικά και άλλα συνοιστούν λεπτομερείς κριτικές παρουσι-

1. Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΩΣ ΑΝΟΙΧΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Μέσο: THE BOOKS JOURNAL

Ημ. Έκδοσης: . . .01/06/2018 Ημ. Αποδελτίωσης: . . .07/06/2018

Σελίδα: 61

άσεις που εμπλουτίζουν στερεοσκοπικά την ανάγνωση του υπερκειμένου (βλ. π.χ. κεφ. 11, 60, 64, 72). Με αυτόν τον τρόπο, εκτός από ευρηματικές αναγνώσεις συγκεκριμένων κειμένων, το βιβλίο παρουσιάζει –όχι συστηματικά– μια ιστορία της εξέλιξης των υπερκειμενικών ειδών, καθώς και της διαχείρισης κανονιστικών κειμένων της παγκόσμιας λογοτεχνίας (όπως η Βίβλος, ο Όμηρος, ο *Δον Κιχώτης*), ή χαρακτηρισμών-μοτίβων (όπως η Σαλώμη, ο Φάουστ, ο Άμλεϊ) ως υπο-κειμένων σε διάφορες εποχές.

2. Υπ' αυτήν την έννοια το βιβλίο, που χαρακτηρίστηκε «αληθινή εγκυκλοπαίδεια»,⁶ μπορεί να διαβαστεί με πολλούς τρόπους: α) Από την αρχή ως το τέλος, ή β) επικεντρωμένο σε ένα συγγραφέα ή σε ένα θέμα με βάση τον Πίνακα ονομάτων συγγραφέων και έργων (π.χ. Προυστ και υπερκειμενικότητα ή «Αντιγόνη» [Σοφοκλή, Ανούγ, Κοκτώ, Ροτρού] και υπερκειμενικότητα), ή γ) ακολουθώντας ένα γένος ή είδος (π.χ. παρωδία, παστίς) και διαβάζοντας όλες τις σελίδες τις αφιερωμένες σε αυτό (κεφ. 4, 5, 8, 18-22).

3. Το βιβλίο κινείται μεταξύ (ανοικτής) ποιητικής και κριτικής. Μεταξύ της ανάδειξης μοντέλων τα οποία προκύπτουν μεν επαγωγικά από τη μελέτη της λογοτεχνίας, δεν συγκροτούν όμως ούτε συνταγογράφηση για τη μηχανιστική προσέγγιση του κειμένου, ούτε γενικολογία περί της διακειμενικότητας με τη συνήθη έννοια «ως γενικού πεδίου ανώνυμων τύπων (formulae), των οποίων η προέλευση μετά βίας μπορεί να εντοπιστεί, ή ως πεδίου ασύνειδων ή αυτόματων παραθεμάτων που δίνονται χωρίς εισαγωγικά», και των οποίων η αποκρυπτογράφηση επαφίεται στον αναγνώστη (όπως θα ήθελε ο Μπαρτ).⁷

4. Στην πορεία αυτή ο Ζενέτ χτίζει πάνω σε κατηγορίες που έχει δημιουργήσει σε προηγούμενα βιβλία του ή τις έχει στο μεταξύ επεκτείνει σε μεταγενέστερα. Περιορίζομαι σε τρία παραδείγματα: Στο πρώτο μπορεί να δει κανείς πώς διαχειρίζεται το είδος της μορφολογικής μετάθεσης, και ειδικότερα της μεταβολής που αφορά τον τρόπο αναπαράστασης ενός έργου μυθολογίας, είτε

με διατροφική μεταβολή (=από την αφήγηση στο δράμα και το αντίστροφο) είτε με ενδοτροφική (=μεταβολή της αφηγηματικής λειτουργίας, π.χ. από πρωτοπρόσωπη σε τριτοπρόσωπη αφήγηση). Στα κεφάλαια 57-60 (στον διηγητικό μετασχηματισμό) παραλεύουν όλοι οι γνωστοί όροι του «Discours du récit» (σκηνή, έλλειψη, εστίαση, διήγηση/diégésis), με τη διαφορά ότι τώρα δεν αναφέρονται σε ένα μόνον κείμενο, αλλά στη σχέση δύο τουλάχιστον κειμένων. Και με την επισήμανση ότι στα *Παλίμψηστα*, λόγω της μελέτης των μετατροπών του υπο-κειμένου αναφορικά με την αιτιολόγηση (motivation) των πράξεων και την αξιολόγηση (valorisation) των χαρακτήρων, γίνεται εκτενέστερος λόγος για την πλοκή και τα πρόσωπα απ' ό,τι στο «Discours».

Το δεύτερο παράδειγμα έχει σχέση με την παρακειμενικότητα, σιδήποτε, όπως ήδη ελέχθη, προηγείται του κειμένου και καθορίζει μέσω καλλιτεχνικών και κοινωνικο-οικονομικών συμφραζομένων τον τρόπο της ανάγνωσης. Με το παρακείμενο ασχολήθηκε εν εκτά-

σει ο Ζενέτ στο βιβλίο του *Seuils* (1987). Στα *Παλίμψηστα*, μεταξύ άλλων, θεωρεί ότι τα διάφορα σχεδιάσματα (avant-texte) μπορεί να λειτουργούν ως παρακείμενο της οριστικής έκδοσης ενός κειμένου. Το παράδειγμα του κεφ. 47, οι διαδοχικές δηλαδή μορφές του *Πειρασμού του Αγίου Αντωνίου* του Φλωμπέρ, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι δείχνει τη σχέση αυτο-περιστολής της οριστικής μορφής σε σχέση με την πρώτη γραφή, η οποία παραδόξως αντιστρέφεται σε αίσθηση επαύξησης, όταν ο αναγνώστης-μελετητής διαβάσει πρώτα το οριστικό κείμενο και μετά το πρώτο σχεδιάσμα.

Στο τρίτο παράδειγμα, από το τέλος του βιβλίου (κεφ. 79), ο συγγραφέας επεκτείνει τη λογοτεχνική υπερκειμενικότητα στην υπεραισθητικότητα, δηλαδή σε άλλες τέχνες, όπως η ζωγραφική και η μουσική, και στην επισήμανση των ομοιοτήτων της λογοτεχνίας με, και των διαφορών της από τις άλλες τέχνες που φανερώνουν τον «μεταισθητικό (transethétique)» χαρακτήρα των καταγωγικών πρακτικών αλλά και κάποιες ανισομέρειες που σηματοδοτούν τη μη αναγώ-

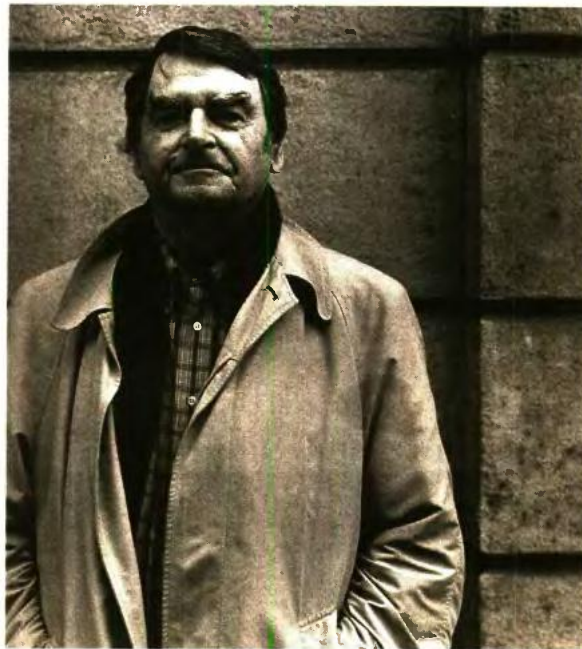

γμη ιδιαιτερότητα κάθε τέχνης» (σ. 522), όπως θα αναπτυχτούν εκτενέστερα στο έργο του που θα κυκλοφορήσει σε ένα τόμο το 2010 με τον τίτλο *L'oeuvre de l'art*.⁸

5. Τα *Παλίμψηστα* είναι ένα ογκώδες βιβλίο το οποίο δέχνει την τεράστια παιδεία του συγγραφέα του στην ευρωπαϊκή (κυρίως τη γαλλική) λογοτεχνία, την ταξινόμική και ιδίως την (ελληνο-λατινικής προέλευσης) γλωσσολογική του δεινότητα σχετικά με την ορολογία (νεολογισμοί), με τα οποία αναμετρήθηκε επάξια η εξαιρετική ελληνική έκδοση. Θεωρώ κορυφαίες επιδόσεις της στο σημείο αυτό την απόδοση του *trans* ως *μετά* και ιδίως την απόδοση του *transxexualité* ως *μετα-διακειμενικότητα*,⁹ καθώς και του *charge* (=σκώμμα λόγου) ως γελοιολογία για να διασταλεί από το σκώμμα μέσω απεικόνισης, δηλαδή την καρικατούρα/γελοιογραφία. Η πληρότητα της ελληνικής έκδοσης οφείλεται στην πολύ καλή μετάφραση του Βασιλή Πατούγιαννη, στην πολύ κατατοπιστική Εισαγωγή της Λίβυς Τσιριμώκου, η οποία συνοπογράφει την επιμέλεια με τη Μαρία Στεφανοπούλου (συντάκτρια και του Εγρετιρίου), καθώς και στο Παράρτημα και τις πρόσθετες Σημειώσεις της ελληνικής έκδοσης. Στις Σημειώσεις δίνονται επαρκείς πληροφορίες για λιγότερο γνωστά πρόσωπα και όρους της γαλλικής λογοτεχνίας. Στο Παράρτημα (όπως και στο κείμενο άλλωστε) μεταφράζονται ποιητικά και πεζά αποσπάσματα των παραδειγμάτων του Ζενέ. Εδώ ακολουθούνται τρεις μέθοδοι: α) επιλογή της καλύτερης από τις υπάρχουσες ελληνικές μεταφράσεις, β) έρινα και επιλογή παλαιότερων μεταφράσεων (π.χ. Νικόλαος Λουκάνης για τη μετάφραση του Ομήρου ή Γ. Εμμ. Αντωνιάδης για την *Κόλαση* του Δάντη) προκειμένου να αποδοθούν τα παλαιογαλλικά των μεταφράσεων Litté, και γ) αριστοτεχνική μετάφραση ποιητικών και πεζών κειμένων με αυξημένες απαιτήσεις στην απόδοση, αφού παρουσιάζονται ως δείγματα παρωδίας ή παστις.

ΑΦΗΓΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, ΣΕΞ ΚΑΙ ΥΠΕΡΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

Θα ήθελα να κλείσω ελαφρύνοντας την ατμόσφαιρα κατά το παράδειγμα του Ζενέ, το χιούμορ του οποίου, υπαρκτό στα θεωρητικά του βιβλία, γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στα τελευταία «αυτοβιογραφικά» του κείμενα.¹⁰ Θα περιοριστώ σε μια πε-

Ο βρετανός συγγραφέας Ντσίβιντ Λουίτς. Για την περίπτωση του, ο Ζενέ μοιάζει να παραδέχεται ότι τα δυνατά κείμενα προέρχονται από την επεξεργασία δυνατών υπο-κειμένων που έχουν ήδη δώσει καρπούς.

ρίπτωση¹¹ στην οποία το «Discourse du récit» λειτουργεί ως υπο-κείμενο (*hypotexte*) στο μυθιστόρημα του Ντσίβιντ Λουίτς, *How far can you go?*¹² με θέμα τις (ερωτικές κυρίως) τύχες μιας ομάδας νεαρών άγγλων καθολικών στο τέλος της δεκαετίας του 1960, μετά ιδίως την παπική εγκύκλιο «*Humanae Vitae*» (1968) για το γάμο και την αντισύλληψη. Ο Ζενέ (συγκεκριμένα τα περί αφηγηματικής συγχύτητας) υπόκειται σε δύο σημεία του μυθιστορηματοσ: Μεταφράζω πρόχειρα:

Είναι πολύ δύσκολο για έναν μυθιστοριογράφο να διαχειριστεί με ακρίβεια το σεξ εντός γάμου. [...] Όπως έχει δείξει ένας γάλλος κριτικός σε μια πραγματεία για την αφήγηση, ο μυθιστοριογράφος μπορεί α) να αφηγηθεί μια φορά αυτό που συνέβη μια φορά, β) ν φορές αυτό που συνέβη ν φορές και δ) μια φορά αυτό που συμβαίνει ν φορές. Τις απαγωγές, τους βιασμούς, την απόκτηση καινούριων εραστών και το σπάσιμο των παλαιών ταμπού μπορεί να τα διηγηθεί με τον α), β) ή γ) τρόπο. Το εντός γάμου σεξ το αφηγείται συνήθως με τον δ) τρόπο (άπαξ ή δις της εβδομάδος).

Και λίγο παρακάτω:

Οι παραλλαγές του σεξ είναι πεπερασμένες, όπως αυτές της αφήγησης. Μπορεί α) να κάνεις ένα πράγμα με ένα σύντροφο, β) να κάνεις ν πράγματα με έναν σύντροφο, γ) να κάνεις ένα πράγμα με ν συντρόφους, δ) να κάνεις ν πράγματα με ν συντρόφους. Για τους ενεργούς καθολικούς, πιστούς στον δεσμό του γάμου, υπήρχε μόνον η δυνατότητα πρόδου από το α) στο β) σε αναζήτηση μιας πιλοσιότερης σεξουαλικής ζωής.

Πώς θα χαρακτηρίσουμε τα αποσπάσματα αυτά; Διακειμενικότητα κατά Ζενέ ή υπερκειμενικότητα; Παράθεμα; Παστις ή παρωδία με παιγνιώδη διάθεση; Τα δυνατά κείμενα μοιάζει να υπαινίσσεται ο Ζενέ προέρχονται από την επεξεργασία δυνατών υπο-κειμένων που έχουν ήδη δώσει καρπούς ή μπορεί με καινούριους μετασηματομούς να καρποφορήσουν και στο μέλλον. ■

1. Το κείμενο είναι γραπτή μορφή της εισήγησής μου κατά την παρουσίαση του βιβλίου μαζί με τον Δημήτρη Αγγελίτο, την Άννα Τζούμα και τη Λίβυ

Τσιριμώκου, 25 Απριλίου 2018.

2. *Σχήματα III. Ο λόγος της αφήγησης. Δοκίμιο μεθοδολογίας και άλλα κείμενα*, μίφρ. Μπίμης Λυκούδης. Αθήνα, Πατάκη 2007. Είχαν προηγηθεί έκθεση και εφαρμογές της θεωρίας στα βιβλία των Γ. Φαρίνου-Μαλαματιάρη, *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμαντή*, Αθήνα, Κέδρος 1987, Άννας Τζούμα, *Εισαγωγή στην αφηγηματολογία*, Αθήνα, Συμμετρία, 1997, καθώς και άλλες εργασίες.
3. Και οι δύο μελέτες εκδόθηκαν το 2007 υπό τον ενιαίο τίτλο *Discours du récit*.
4. *Εισαγωγή στο αρχικείμενο*, μίφρ. Μήνα Πατερίκη-Γαρέφη, Αθήνα, Εστία 2001.
5. Στην κριτική του David Herman για την αγγλική μετάφραση του βιβλίου, *Modern Fiction Studies*, 44.4 (Χειμ. 1998), 1042-48.
6. Στην κριτική του Clive Thompson, *Études Littéraires*, 19.1 (Ανοιξη-Καλοκαίρι 1986), 159-63: 160.
7. Roland Barthes, "Theory of the Text", στο R. Young (επιμ.), *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*, London, Routledge 1981, σ. 31-47: 39.
8. Πρώτη έκδοση σε δύο τόμους με υπότιτλους *Immanence et transcendence* 1994 και *La relation esthétique* 1997.
9. Ο όρος του Ζενέ είναι σε γενικές γραμμές αντίστοιχος με τον κοινόχρηστο *intertextualité*. Έτσι η μετάφραση αποδίδει τον Ζενέ και περιλαμβάνει και την κοινόχρηστη σημασία του όρου.
10. Τα βιβλία *Bardadruc* (2006), *Codicille* (2009) και *Apostille* (2012) όπου και ο ευρηματικός όρος *autobiographie*. Παρουσιάζονται ως ψευδο-λεξικά στα οποία σκέψεις, αναμνήσεις και αναλύσεις ανακατείνονται και επικαλύπτονται περυσιασμένες με αλφαβητική σειρά.
11. Μπορεί κανείς να βρει περισσότερα παραδείγματα στον πρόλογο του Gerard Prince στην αγγλική μετάφραση του βιβλίου *Palimpsests. Literature in the Second Degree*, μίφρ. Channa Newman & Claude Doubinsky, Lincoln Nebraska, 1997, σ. xi. Βλ. επίσης, Gerard Prince, «Gérard Genette and the Pleasures of Poetics», *Narrative*, 18.1 (Jan. 2010), 3-7 και John Pier, «Gérard Genette's evolving Narrative Poetics», *Narrative*, 18.1 (Jan 2010), 8-18.
12. David Lodge, *How far can you go?*, London, Penguin 1980, σ. 150 και 152. Την ίδια χρονιά κυκλοφορεί και η αγγλική μετάφραση του «Discours du récit».